

Od ranocelnikov do šolanih zdravnikov v Selški dolini

Izvleček

Osnovna organizacijska oblika zdravstvene službe na Kranjskem je bil od začetka druge polovice 19. stoletja naprej zdravstveni okraj, v katerem je delal okrajni zdravnik, (nem. *Bezirksarzt*). Na Loškem sta bila v tem času zdravstvena okraja, v Škofji Loki in Železnikih. Ker še ni bilo dovolj doktorjev medicine, so na stalnih mestih okrajnih zdravnikov službovali tudi šolani ranocelniki. Tako je ostalo tudi ob novih zdravstvenih predpisih leta 1870 in 1887. V Železnikih je vsaj že leta 1825 delal prvi okrajni zdravnik, ranocelnik Karl Gerbetz. Prvi doktor medicine, Čeh Ivan Portik, je prišel v Selško dolino leta 1886, a za manj kot eno leto. Tudi Konstantin Hiersche, ki je na Selškem delal več kot dvajset let, je bil Čeh. V članku obravnavamo čas do prihoda dr. Valerije Strnad, leta 1921.

Abstract

From army surgeons to trained physicians in the Selca valley

The basic organisational form of work of health services in Carniola from the beginning of the second half of the nineteenth century was initially health districts, in which a district physician worked (German: *Bezirksarzt*). There were two health districts at that time in Škofja Loka and Železniki. Because there were not enough doctors of medicine, trained army surgeons also served in permanent posts of district physicians. This remained the same with new healthcare regulations in 1870 and 1887. In Železniki, the first district physician, the army surgeon Karl Gerbetz worked at least from 1825. The first doctor of medicine, the Czech Ivan Portik, came to the Selca valley in 1886, but for less than a year. Konstantin Hiersche, who worked in the Selca valley for more than twenty years, was also Czech. The article covers the time until the arrival of Dr. Valerija Strnad in 1921.

Uvod

S tem prispevkom nadaljujemo pisanje o zdravstvu na Loškem in s tem dopolnjujemo leta 2002 izdano knjigo ob 50-letnici Zdravstvenega doma Škofja Loka. V Arhivu Slovenije hranijo 34 škatel dokumentov z naslovom Deželni zbor in odbor za Kranjsko, kjer so dokumenti, ki se nanašajo na zdravstveno službo od leta 1870 do konca 1. svetovne vojne. Pri pregledovanju gradiva smo spoznali tedanjo centralistično ureditev zdravstvene službe v državi. Temu dejstvu se moramo zahvaliti, da so dokumenti urejeni, kar je idealna možnost za kasnejše raziskave. Slika razmer od vključno leta 1919 naprej je povsem drugačna, saj je v arhivih ohranjenih bistveno manj dokumentov, mogoče pa nismo znali najti prave poti do njih.

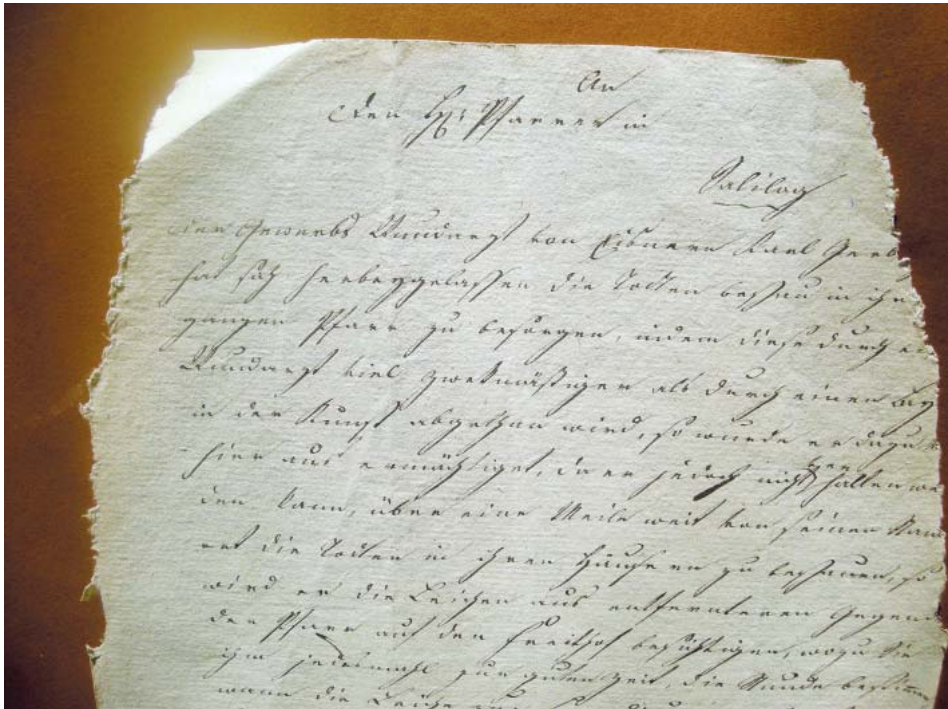
Loški rojak Franc Pokorn, arhivar ljubljanske škofije in dolgoletni župnik v Besnici, je iz matrikul¹ in status animarumov² župnij Stara Loka in Škofja Loka izpisal vsa imena, ki so tako ali drugače povezana z zdravstveno službo.³ Med njimi ni nobenega, ki bi bil povezan s Selško dolino.

Da ne bi bilo nepotrebne zmede, bomo najprej opredelili poimenovanje zdravniških poklicev. Šolani zdravniki so dobili naziv *doktor*, uradno **doctor medicinae**, skrajšano *dr. med.* Že iz besede same razberemo, da so imeli šolani zdravniki pravico (po Hipokratovi prisegi tudi dolžnost!) druge učiti umetnosti zdravljenja, saj beseda doktor izhaja iz latinskega izraza *doctor*, učitelj. Drugi tip zdravnika je bil ustrezno šolan **ranocelnik**, *kirurg*, *chirurgus*. Ti so bili iskani v obdobju, ko še ni bilo dovolj doktorjev, že okoli leta 1880 pa so postajali odvečni in so morali sprejeti delo v najbolj odmaknjenih zdravstvenih okrajih ali okrožjih, kamor niso uspeli privabiti doktorjev. Za Kranjsko deželo je bila zanje v prvi polovici 19. stoletja najbližja šola ljubljanski medicinski licej, zatem pa v Gradcu na Štajerskem. Bilo so večji kirurgi, zdravili so tudi notranje bolezni. Kot usposobljeni porodničarji so pomagali tudi pri porodih, predvsem ob zapletenih, ko znanje in izkušnje babice niso zadoščali za rešitev novorojenca in porodnice. Ranocelnike so imenovali tudi *ranarji*; poleg porodništva so namreč obvladali predvsem zdravljenje ran in poškodb kosti, sklepov ter tudi manjše operativne posege. Od tod v nemškem jeziku Wundarzt (nem. die Wunde = rana). V vseh najdenih dokumentih, napisanih v slovenskem jeziku, najdemo za njihov poklic besedo *zdravnik*, nikoli pa niso pred svojim priimkom oziroma imenom pisali »dr.«. Po tem jih brez težav ločimo od zdravnikov z diplomom medicinske fakultete. Brez zadreg ločimo ranocelnike in *padarje*; slednji so bili dejansko brez ustrezne zdravstvene izobrazbe. Dostikrat so prevzeli večšine katerega od prednikov. Več jih najdemo

1 Matrikula – matična vpisna knjiga rojstev, porok ali smrti.

2 Status animarum – družinska knjiga, popis duš po hišah in vaseh v župniji.

3 V NŠAL hranijo v škatli 381 v zapuščini duhovnikov tudi mapo Franca Pokorna (Škofja Loka, 1–28, razno). V mapi je obsežen seznam oseb, od leta 1596 naprej.

Pismo župnijskemu uradu Zali Log iz leta 1825, kjer se prvič omenja Karl Gerb(etz), ranocelnik v Železnikih.

na podeželju kot v mestih, saj so v vseh časih proti njim nastopali šolani zdravniki, ki so živeli in delali predvsem v mestih. Padarji so zdravili rane z različnimi doma zvarjenimi mazili, ravnali polomljene kosti in sklepe, neredki pa tudi različne bolezni zagovarjali z uroki in zdravili bolne živali. Na Loškem, tudi v Selški dolini, so dokaj dobro obdelani. Ob šolanih zdravnikih, tako doktorjih kot tudi ranocelnikih oziroma kirurgih, so delovali ves čas do 2. svetovne vojne, nekateri še po njej. O njih je bilo v Loških razgledih že veliko napisanega.⁴ Za tokratni prispevek je zanimiv predvsem prehod od šolanih kirurgov – ranocelnikov do doktorjev medicine, ki je bil prisoten v Škofji Loki in Železnikih. Zaradi obsežnega gradiva bomo ostali v Selški dolini, Škofje Loke se bomo lotili kdaj kasneje. V Poljanski dolini – na Trati in v Žireh – »spopada« med doktorji in ranocelniki ni bilo, saj je oblast v obeh zdravstvenih okrožjih omogočila zaposlitev zdravnika šele v dvajsetih letih prejšnjega stoletja, ko so ranocelniki dejansko že izumrli in jih na izpraznjena mesta več niso zaposlovali.

⁴ V bibliografiji Loških razgledov, skupina 61, predvsem v prispevku Mete Sterle, LR 37/1990, str. 87-122.

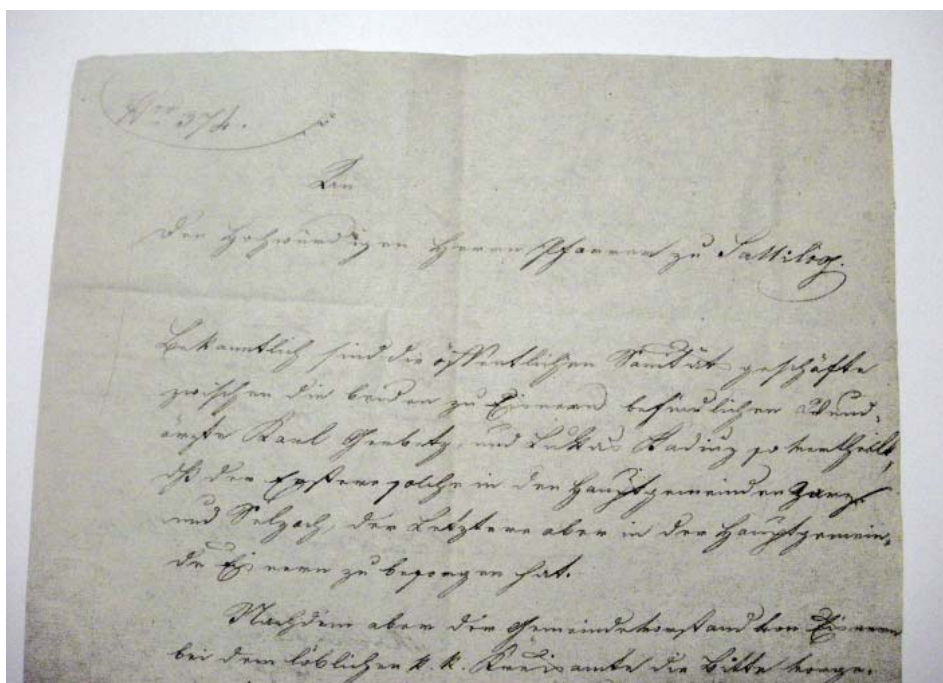
Mesta okrajnih zdravnikov (nem. Bezirkssarzt) je od leta 1870 naprej na Kranjskem določal Deželni odbor, in sicer na osnovi avstrijskega zakona o ureditvi zdravstvene službe. Predpis je občinam nalagal, da vsaka zase (ali po več skupaj) zaposli svojega zdravnika. Občina s 6.000 prebivalci je morala imeti svojega zdravnika in najmanj eno babico. Zdravniki in babice so svoje delo strankam zaračunali, občina pa je morala zagotavljati brezplačno zdravljenje in pomoč pri porodih revnim ljudem, ne glede na premoženje pa pomoč v času epidemije ali pri spolnih boleznih. V občini z zdravnikom so ustanovili *zdravstveni okraj*, v njem pa *zdravstveno komisijo*, ki je predvsem skrbela za zdravljenje revežev in babiško službo.⁵ Leta 1870 so pri Deželnem odboru za Kranjsko naredili seznam zdravstvenih okrajev oziroma zdravniških mest, v njem sta tudi Škofja Loka in Železniki (za občine Železniki, Selca in Sorica), ne pa tudi Žiri, ki so spadale pod Idrijo, in Trata v Poljanski dolini, za katero je že v pripravi podobna raziskava kot tokratna za Selško dolino.

Leta 1887 je bil sprejet nov avstrijski zakon o zdravstveni službi. Še istega leta so pripravili nov zakon za vojvodino Kranjsko. Uzakonili so *zdravstveno okrožje*, na čelu katerega je *zdravstveni zastop*, ki je imel poleg nalog nekdanje zdravstvene komisije še dodatne zadolžitve: pripravo finančnega načrta okrožja in letna poročila, upravljanje sredstev okrožja, plačevanje zdravnikov in babic, organiziranje pregledov mesa pred prodajo itd.. Občine so ob davkih plačevale zdravstveno *doklado*, ki so jo delili na dva dela: približno dve tretjini je dobilo zdravstveno okrožje, eno tretjino pa deželni zaklad v Ljubljani. Zdravstveni zastop je reševal vse zdravstvene probleme lokalne narave. Plačeval je tudi okrožnega zdravnika in babice. Na tem mestu omenjamo le določilo, da mora biti kandidat za prosto (vakantno) zdravniško mesto avstrijski državljani, ki obvlada nemški in slovenski jezik ter je moralno brez madeža. Zakon je opredelil zdravstveno službo kot javno in okrožni zdravnik je moral zdraviti tudi reveže ter sodelovati pri delu zdravstvenega zastopa. Zdravnik v odmaknjenih krajih, kamor so prištevali tudi Železnike, je imel višjo plačo kot na primer tisti v Škofji Loki; v Železnikih 500, v Škofji Loki pa le 400 goldinarjev. Šolani ranocelnik je dobival letno okoli 100 goldinarjev nižjo plačo kot doktor.

Prehod od ranocelnikov do doktorjev medicine v Železnikih

Predvidevali smo, da so v bogatih in trdnih Železnikih imeli zdravnika, najbrž šolanega ranocelnika, že vsaj v prvi polovici 19. stoletja – tako kot v Škofji Loki, a za to nismo imeli dokaza. Zato smo navajali podatek, da je bil prvi železnikarski zdravnik Ivan Dominik. Pri proučevanju arhivskega gradiva župnije Zali Log je Vincenc Demšar naletel na dva dopisa župnijskemu uradu, ki sta naše vede-

5 Povzeto iz *Postave o uredbi zdravstvene službe v občinah, veljavne za vojvodstvo Kranjsko*. ARS, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, t. e. 1528.

Pismo župnijskemu uradu Zali Log iz leta 1834, ki navaja, da je bil Karl Gerbetz takrat ranocelnik za občini Selca in Sorica.

nje pomaknila kar za 44 let nazaj, v leto 1825. Dne 18. februarja tega leta je namreč v pismu ljubljanskega okrajnega urada župniku v Zalem Logu naveden Karl Gerb(etz), ranocelnik v Železnikih (nem. Wundarzt in Eisern). Manjkajoči zaključek njegovega priimka je našel v pismu Okrajnega oblastva Loka (Bezirks Obrigkeit Lak), datiranem 18. 5. 1834. Tu je napisano, da je **Karl Gerbetz** ranocelnik za občini Selca in Sorica, za Železnike pa je ranocelnik **Lucas Kadiuz**.⁶ V status animarumu župnije Železniki nista vpisana, zato o njima nimamo podatkov.⁷ Verjetno je bil Karl Gerbetz sin ranocelnika in okrajnega zdravnika Jožefa Gerbca, ki je delal v Škofji Loki vsaj že leta 1788. Njegov najstarejši sin je bil Karel (*1799), ki je bil tudi ranocelnik, a zanj doslej nismo vedeli, kje je delal.

Leta 1869 je prišel v Železnike ranocelnik **Ivan Dominik**, ki je po osmih letih odšel v Bohinjsko Bistrico⁸ (več o njem v nadaljevanju). V Selški dolini so ostali brez zdravniške pomoči. Vsi poskusi s ponovnimi razpisi in obljubo višje

6 Župnija Železniki, arhiv župnije Zali Log.

7 NŠAL, Status animarum župnije Železniki, 1790–1899.

8 Ivan Dominik in njegovi so pri izgovorjavi naglaševali prvi zlog, da so ga ločili od krstnega imena Dominik, pa tudi slišalo se je bolj nemško, je zapisala dr. Vida Košmelj iz Kranja, dne 17. 1. 2009.

plače (200 goldinarjev bi primaknil deželni zaklad) so bili neuspešni. Enkrat tedensko je v Železnike prihajal dr. Arko iz Škofje Loke, za kar je dobival po 400 goldinarjev letne plače. Celó na deželni ravni so ugotavljali, da je pomanjkanje zdravnikov na Loškem najbolj pereče, saj je tu delal en sam zdravnik, morali pa bi vsaj trije. Železnikarski župan Josip Levičnik je leto za letom Deželni odbor pisno opozarjal na odsotnost zdravnika in prosil za pomoč pri iskanju primerne kandidata. Ponujeno letno plačo so dvignili na 700 goldinarjev, saj je bilo v Selški dolini že več kot 7.700 prebivalcev. Morda je tudi to vplivalo na ostarelega rano-celnika Matevža Godca, da je leta 1886 prišel v Železnike.

Matevž Godec je bil rojen leta 1820, v Kresnicah ob Savi. Kirurški študije je pri petindvajsetih končal na ljubljanskem medicinskem liceju. Več let je delal v tržaški bolnišnici, zatem pa devet let pri avstrijskem Lloyd v Trstu. Leta 1886 je sprejel mesto okrožnega zdravnika (nem. Bezirksrundarzt) v Železnikih. Sam je zapisal, da govori slovenski, nemški, laški in francoski jezik. Zaradi starosti je v Železnikih težko opravljal svoje delo, že leta 1889 so spet prosili Deželni odbor za razpis za novega zdravnika, *ker je M. Godec prestar in torej nezmožen za hojo po naših goratih krajih*, kot je v prošnji zapisal načelnik zdravstvenega okrožja Franc Košmelj.⁹ Tega leta je začel dr. Arko enkrat tedensko spet ordinirati v Železnikih kot nadomestni zdravnik (substitut). Na razpise se je Godec sicer javljal, a ga niso sprejeli. Ni znano, kam se je odselil.

Nismo uspeli dokazati, da bi v Železnikih v osemdesetih letih delal zdravnik **Ferdinand Koshza**. Omenjen je le v pismu Okrajnega glavarstva Kranj, ki ga je leta 1912 poslalo Deželnemu odboru z vprašanjem, ki se je nanašalo na njegovo delo v Železnikih.¹⁰

V letih od 1889 do 1891 so se vrstili ponovljeni razpisi za Železnike. 21. 10. 1891 so ponujali letno plačo že 800 goldinarjev, poleg te pa še 250 goldinarjev starostnih doklad, kar naj bi privabilo tudi katerega od starejših zdravnikov. V razpisih so znižali prejšnje zahteve glede pogovornega jezika: ob nemškem naj bi zdravnik obvladal še slovenski ali drug slovanski jezik,¹¹ s tem so omogočili zaposlitev čeških zdravnikov. V Pragi je namreč delovala zelo stara medicinska fakulteta, tam je bilo dovolj šolaníh doktorjev, ki so se vse pogosteje zanimali za delo na Kranjskem in Štajerskem. Tako je v Železnike prišel Čeh dr. **Ivan Portik**, ki pa je razumel le hrvaški jezik. Bil je sprejet pod pogojem, da po enem letu dokaže obvladanje slovenskega jezika. Delo je nastopil 29. 2. 1892. Očitno se v Železnikih ni dobro počutil, saj je že oktobra istega leta kandidiral za mesto okrožnega zdravnika v Senožečah na Krasu in ga tudi dobil. V prošnji je navedel, da je imel

9 ARS, Deželni zbor in odbor, t. e. 1528.

10 ARS, Deželni zbor in odbor, t. e. 1556, št. spisa 9385.

11 Deželni odbor je razpise objavljval v Slovenskem narodu in Leibacher Zeitungu, ki sta izhajala v Ljubljani, občasno tudi v čeških časopisih.

v Železnikih *le skromno sobico, pa še to sem izgubil*.¹² Sledilo je ponovno ordiniranje dr. Arka, enkrat tedensko. Ponovljeni razpisi so bili brez odziva. Šele leta 1894 se je javil ranocelnik Ivan Dominik, ki je kot okrožni zdravnik delal v Kranjski Gori. Ker se ni javil noben *dr. med.*, je s prijavo uspel. Člani zdravstvene- ga zastopa so namreč ocenili, da se bo *najhitreje uvedel v delo, saj teren pozna že iz prve zaposlitve v Železnikih*.¹³

Ivan Dominik je bil Ljubljčan, rojen leta 1835. Opravil je študij v Gradcu, kjer je *dosegel Diplomato patrona kirurgije ino porodničarstva*, kot je sam zapisal v prošnji za službo na Brdu pri Lukovici, maja 1889. Iz istega vira povzemamo, da je najprej tri leta delal v Brežicah kot *provizor*, kar pomeni, da ni bil nastavljen za stalno. V letih 1868/69 je bil asistent na porodniškem oddelku ljubljanske bolni- šnice.¹⁴ V tem času se je včlanil v tedanje Društvo zdravnikov za Kranjsko.¹⁵ Včlanjenje dokazuje, da društvo ni bilo rezervirano izključno za doktorje medici- ne. Med člani smo našli tudi nekatere druge ranocelnike, ki so delali na Kranjskem. V Železnikih je prvič delal od 12. 5. 1869 do 21. 1. 1877. O njegovem delovanju v Železnikih nismo našli nobenih podatkov. Delo je nadaljeval v Bohinjski Bistrici, kjer je ostal dobrih enajst let. Marca 1888 je prevzel delo okrožnega zdravnika v Prevojah v zdravstvenem okrožju Brdo pri Lukovici. Ko je v letih 1889/90 deželna oblast morala v skladu z novim zakonom o zdravstveni službi ponovno razpisati vsa zdravniška mesta, tudi že zasedena, se je za Prevoje poleg Dominika prijavil dr. Alojzij Homan, loški rojak. Deželni odbor je sprejel dr. Homana, kar smo podrobneje že opisali.¹⁶ Ranocelnik Dominik je bil prisiljen iskati drugo službo; zaprosil je za prosto mesto v Kranjski Gori in ga tudi dobil. Tam je ostal od začet- ka junija 1890 do ponovne preselitve v Železnike.

Iz dopisov načelnika železnikarskega zdravstvenega okrožja razberemo, da so Dominika v času prvega službovanja imeli radi, ostal jim je v lepem spominu, zato so ga jeseni leta 1893 težko čakali. V Železnikih je začel delati 8. novembra. Dobil je 600 goldinarjev letne plače.¹⁷ Stanovanje in ordinacijo je imel v hiši Železniki št. 48. Ivan Dominik je ordiniral do konca svojega življenja. Zadnji dve leti je Zdravstvenemu zastopu z veliko zamudo izdajal račune za opravljeno delo, kar je že kazalo na njegovo resno bolezen. Zato je prišlo do motenega finančnega poslovanja okrožja in Deželni odbor je moral večkrat posredovati. Načelnik okrožja Luka Košmelj je spomladi 1899 predlagal, da Dominika upokojijo in raz- pišejo prosto mesto okrožnega zdravnika. Dominik je to odklonil, v upanju, da se bo pozdravil. Še v bolniški sobi je sprejemal bolnike, ki so iskali njegovo pomoč. Trpek in grob je dopis železnikarskega Zdravstvenega zastopa Deželnemu odbo-

12 ARS, Deželni zbor in odbor, t. e. 1531.

13 ARS, Deželni zbor in odbor, t. e. 1533.

14 ARS, Deželni zbor in odbor, t. e. 1529, leto 1989/II.

15 ARS, Zdravniško društvo, fascikel I.

16 Košir, Dr. Alojzij Homan, str. 126.

17 ARS, Deželni zbor in odbor, t. e. 1532.

ru, ki ima datum 15. 4. 1899: *Okrožni zdravnik Ivan Dominik je hudo bolan. Na nasvet zdravnikov bo šel v bolnico, k(j)er trdno upa še delovati, ako pa to ne bode mogoče, tudi ne bode več dolgo tlačil naše zemlje.*¹⁸ Odpeljali so ga v ljubljansko bolnišnico, kjer je 12. maja tega leta zaradi raka na želodcu umrl. Pokopali so ga v Železnikih.¹⁹ Ob smrti je imel dobrih enaintrideset let delovnega staža.

O Dominikovem delu je le malo zapisanih podatkov. Več pa vemo o njegovem življenju. Kaže, da družina svojih izdatkov ni prilagajala njegovi zdravniški plači. Pred selitvijo iz Kranjske Gore v Železnike je Deželni odbor prosil za predujem 200 goldinarjev na železnikarsko plačo, da bo poravnal stroške selitve. Predujem so mu odobrili in ga izplačali. Tudi leta 1895 je naslovil na odbor prošnjo za posojilo 200 goldinarjev. V prošnji je zapisal: *Preponižno podpisani je meseca septembra t. l. omožil svojo hčerko in si je vsled tega nekoliko dolgov nakopal ... Ker mora ta dolg zdaj plačati in nima potrebnega denarja, ko je tudi zaslužek majhen bil, ponižno prosim veleslavni Deželni odbor za 200 goldinarjev posojila proti vračilu v 20 mesečnih rokih.*²⁰ Dominikova hči Adela se je pri petindvajsetih omožila z ovdovelim železnikarskim županom Lukom Košmeljem, ki je imel gostilno pri Meru v Železnikih. Bil je tudi načelnik zdravstvenega zastopa Železniki, vse do svoje prerane smrti, pri enainštiridesetih, leta 1905. Ovdovela Adela Košmelj je primoženo domačijo prodala in se z otroci odselila iz Železnikov.²¹

Na tem mestu bomo spoznali usodo zdravnikove vdove, ki je po moževi smrti ostala brez sredstev za preživljanje. Emilija Dominik, roj. Wiedeman, je takoj po moževi smrti zaprosila za vdovsko miloščino. Deželni odbor ji je nakazal 50 goldinarjev, ki pa jih mora vrniti, ko bo dobila vdovsko pokojnino, ker se to izplačuje iz posebnega sklada.²² Nekaj višjo denarno pomoč ji je nakazal tudi železnikarski zdravstveni zastop. Pokojnino so ji odobrili in prvi dve leti je še živela v Železnikih. Leta 1902 se je preselila v Maribor, po treh letih pa v Ljubljano. Odobrili so ji 400 kron (200 goldinarjev) dosmrtna rente letno. Višino rente so določali na osnovi delovne dobe pokojnega moža.²³ Kaže, da ji priznana renta ni omogočala dostojnega življenja, zato je večkrat prosila za zvišanje. Prošnjam so ugodili, a z veliko zamudo. Leta 1910 je imela 500 kron letne rente.

Umrlega zdravnika je nadomestil dr. Arko iz Škofje Loke. Razpis za novega zdravnika je bil že julija 1899, a brez odziva. Na ponovni razpis se je januarja 1900

18 ARS, Deželni zbor in odbor, t. e. 1540.

19 UE Škofja Loka, MMK župnije Železniki, 1889–1941, str. 39.

20 ARS, Deželni zbor in odbor, t. e. 1534.

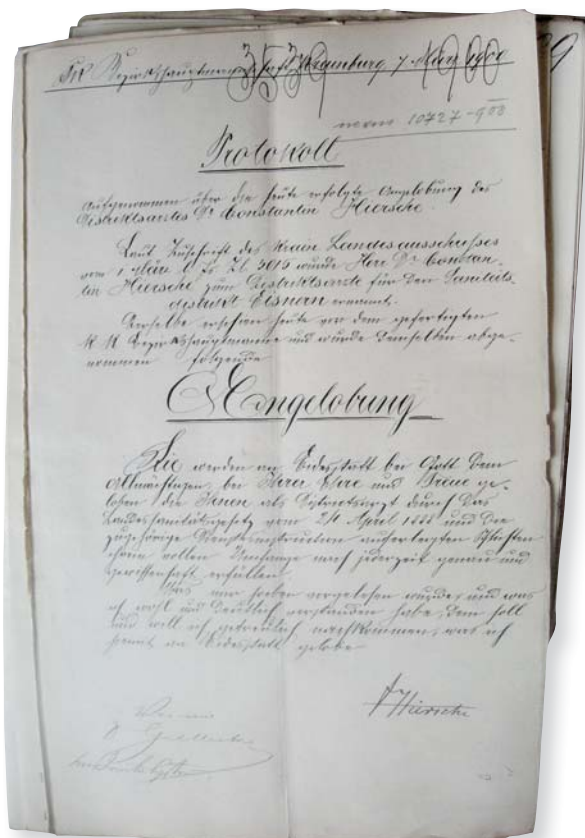
21 Pismo dr. Vide Košmelj iz Kranja, dne 17. 1. 2009.

22 Zdravniki so prva tri leta službovanja plačevali po 15 %, zatem pa 4,3 % letne plače v deželni zaklad, ki je izplačeval pokojnino zdravniku, po njegovi smrti pa rento njegovi vdovi. Po letu 1890 so prispevke znižali na 10 oziroma 2 %.

23 ARS, Deželni zbor in odbor, t. e. 1543 in 1551.

pri županu Luku Košmelju oglašil češki zdravnik dr. Konstantin Hiersche, ki je bil pripravljen priti v Železnike. Naredil je ugoden vtis in zdravstveno okrožje je Okrajnemu glavarstvu v Kranju predlagalo, da podpre njegovo prošnjo, ki jo je poslal Deželnemu odboru. Ob ustrezni podpori je bil sprejet. Z delom je začel 8. marca 1900.

Dr. Konstantin Hiersche se je rodil 23. 3. 1863, v Hradec Kralove ob reki Labi, vzhodno od Prage na Češkem. Na Medicinski fakulteti v Pragi je diplomiral 18. 10. 1890. Dobro leto je praktical v praških bolnišnicah, nato se je zaposlil v c. kr. mornarici kot fregatni zdravnik. Kot član znanstvene odprave v Avstralijo se je na Salomonovih otokih pri zdravljenju bolnih mornarjev tako izkazal, da je dobil visoko državno odlikovanje, *Zlati zaslužni križ s krono*. To mu je omogočilo, da se je že leta 1899 upokojil. Prišel je v Ljubljano, kjer je dobro leto delal kot sekundarij v bolnišnici in se naučil slovenskega jezika. V prošnji za zaposlitev je navedel, da je samski, zdrav, krščansko katoliške vere in govori tudi italijanski ter hrvaški jezik. Pri pisanju prošnje je navedel naslov v Sori pri Medvodah. Tam je tedaj župnikoval gospod Frančišek Hiersche (1866–1954), Čeh po rodu, ki je teološke študije opravil v Ljubljani. Leta 1903 je upravljal tudi župnijo Reteče.²⁴ Ker je v reteški kroniki omenjen kraj njegove smrti, Polzela v Savinjski dolini, smo poiskali zapis v tamkajšnji mrliški knjigi. Ugotovili smo, da je bil sin Augustina Hierscheja in Marije, roj. Lehnerove.²⁵

Prisega dr. Konstantina Hierscheja pred okrajnim glavarjem v Kranju, leta 1900.

24 Kronika župnije Reteče, str. 176.

25 UE Žalec, MMK župnije Polzela, leto 1954.

Železniki pred prvo svetovno vojno. (hrani Gorenjski muzej)

Dr. Konstantin Hiersche se je naselil v Dermotovi hiši, Železniki št. 33, in tu odprl ordinacijo. Sprejel je vse zahteve zdravstvenega zastopa, ki mu jih je ta postavil ob nastavitvi. Vsak teden se je vozil tudi v Sorico in Selca, kjer je imel nekajurno ordinacijo, v Selcih celo ob nedeljah popoldne. Zdravstveni zastop je v Sorici št. 20 najel ordinacijsko sobo pri trgovcu Lovru Pintarju in zanj plačeval 20 kron letno. Za delo zunaj Železnikov so zdravniku poleg potnih stroškov priznali tudi za 100 kron višjo letno plačo, kar je dvignilo zdravstveno doklado v železnikarskem zdravstvenem okrožju na 7, po letu 1910 pa celo na 11 odstotkov, kar je bilo skoraj dvakrat toliko kot v Škofji Loki. Že od prihoda v Železnike dr. Hiersche naprej ni soglašal s stališčem Okrajnega glavarstva v Kranju, ki ga je – kot upokojenca – nastavilo le kot začasnega zdravnika. Sklicevali so se na zakonske ovire za stalno namestitev. Več let si je prizadeval za stalno nastavitev, a neuspešno. Leta 1908 je celo odpovedal službo in bil že nastavljen na Nižjem Avstrijskem. Deželni odbor, ki je spor reševal, je vztrajal, da se mora odpovedati državni pokojnini, če hoče stalno nastavitev. V zadevo je uspešno posegel železnikarski zdravstveni zastop in zdravnik je ostal, čeprav Deželni odbor ni popustil.²⁶

Dr. Hiersche je Zdravstvenemu zastopu Železniki redno obračunaval opravljeno delo za reveže. Iz obračunov spoznamo vsaj nekaj njegovega dela z bolniki. Zdravila je izdeloval sam in jih bolnikom izdajal. Na zalogi je imel material za obveze, ki ga je potreboval pri oskrbi ran in opeklin. Skrbel je za zdravila in druge potrebščine za babice na Selškem. Bolnike je obiskoval na domu. Zastop mu je v

²⁶ ARS, Deželni zbor in odbor, t. e. 1551, spis št. 15103.

prvem desetletju 20. stoletja za prehojeni ali prevoženi kilometer plačeval po 30 vinarjev (stoti del krone), v naslednjem pa po 40. Za vsak daljši obisk, na primer v Sorico ali Bukovščico, je dobival po 4 krone – pol dnevnice. Stroški za njegova pota v redno ordinacijo v Sorici in Selcih so letno znesli okoli 900 kron.²⁷

Prvi dopust je vzel šele leta 1911, ko se je 10. maja oženil z Antonijo Riedlinger, pl. Kastenberga. Njenega porekla ne poznamo.²⁸ Dr. Vida Košmelj se spominja, da je bila gospa Toni Slovenka.²⁹ Rodila naj bi se jima hči, ki pa naj bi kmalu po rojstvu umrla. Zapisa krsta ali smrti otroka nismo našli.

Dr. Hiersche je ostal v Železnikih do upokojitve (1921).

O njem je dr. Vida Košmelj napisala: *Leta 1901 je nastopil službo dr. Konstantin Hiersche. Služboval je na trgu, do svoje smrti leta 1921, kjer je tudi pokopan ... Sicer pa se je s prebivalci dobro razumel in so ga imeli radi. Po smrti moža je gospa Toni Hiersche zapustila Železnike in se ni nikoli več vrnila.*³⁰ Ob drugi priložnosti pa pravi: *Bil je dober, zelo priljubljen zdravnik ... Za njegov grob je menda skrbela občina.*³¹ Šli smo po sledi napisanega. Zapisa njegove smrti v mrliški knjigi župnije Železniki nismo našli. Obrnili smo se na Inštitut za zgodovino medicine v Ljubljani, kjer so našli njegov Stanovski list v imeniku članov Zdravniške zbornice za Slovenijo, žal brez datuma. Vpisano je zdravnikovo stalno bivališče, in sicer Polzela. Podpis: predsednik dr. V. Gregorič. Na dodatnem listu je rokopisna zabeležka: *umrl sept. 1923.*³² Predvidevamo, da je bil Stanovski list izpolnjen leta 1921. Zapisa njegove smrti v mrliški knjigi župnije Polzela v letih 1921–1923 ni. Torej je umrl drugje. Zapis njegove smrti smo našli v mrliški matični knjigi Bolnice Ljubljana, kjer je umrl 13. septembra 1923. Tam je vpisan tudi njegov zadnji naslov – Polzela 99.³³ Dr. Košmeljeva se spominja pripovedovanja: *Dr. Hiersche je bil pokopan v Železnikih, kjer je imel lep spomenik s kovinsko ograjo okoli groba. Zdravnikova vdova, ki po moževi smrti ni več prišla v Železnike, se za spomenik ni več zanimala in najemnino zanj je do 2. svetovne vojne plačevala občina. Po vojni je bil spomenik zapuščen in Drago Dolenc ga je kupil za svojega očeta.*³⁴ Spominski napis za dr. Hierscheja je kamnosek odklesal in danes na njem o zdravniku ni več nobene sledi. Pri iskanju zapisa zdravnikove smrti smo naleteli na smrt zdravnikove matere Marije Hiersche, roj. Lehner. Kot vdova notarja in odvetnika dr. Avgusta Hierscheja je živela pri sinu v Železnikih in tam leta 1905 umrla.³⁵ S tem smo dokazali, da sta bila zdravnik

27 ZAL-ŠKL, Zdravstveno okrožje Železniki, t. e. 1.

28 Župnija Železniki, Status animarum, Dermotova hiša, Železniki št. 33.

29 Pismo dr. Vide Košmelj iz Kranja, dne 25. 11. 2009.

30 Košmelj, *Železniki skozi čas*, str. 266.

31 Pismo dr. Vide Košmelj iz Kranja, dne 17. 1. 2009.

32 Inštitut za zgodovino medicine MF v Ljubljani, Stanovski list za vpis v zdravniški imenik zbornice.

33 UE Ljubljana, MMK Bolnice Ljubljana, leto 1923, str. 211.

34 Pismo dr. Vide Košmelj iz Kranja, dne 25. 11. 2009.

35 UE Škofja Loka, MMK župnije Železniki, 1889–1941, str. 58.

Konstantin in sorški župnik Frančišek brata.

Poskusi, da bi našli zdravnikovo fotografijo, so bili neuspešni. V Muzeju Železniki nimajo o njegovem življenju in delu nobenih podatkov. Iskali smo podatke o njegovi ženi. Bili smo neuspešni, saj v registru plemiških rodbin na Kranjskem nismo našli pl. Kastenberga.³⁶ Za Spodnjo Štajersko takšnega registra ni.

Ob upokojitvi dr. Hierscheja je marca 1921 prišla v Železnike zdravnica dr. Valerija Strnad (1890–1961), ki je do takrat delala v Hrastniku v Zasavju, in tu ostala do smrti. Tudi ona je bila češkega porekla, a rojena v Ljubljani, kjer je bil njen oče direktor tobačne tovarne. Njeno življenje in delo v Selški dolini sta opisana v Železnih nitih in ga na tem mestu ne ponavljamo.³⁷ V arhivu je ohranjenih več njenih receptov za zdravila, ki jih je izdelovala sama.³⁸

Zahvala

Za pomoč pri nastajanju prispevka se zahvaljujem Juditi Šega, dr. Francetu Štuklu in Vincencu Demšarju, ki so mi svetovali ter pomagali pri iskanju podatkov o zdravstveni službi v Selški dolini.

KRATICE IN KRAJŠAVE:

ARS	Arhiv Republike Slovenije
c. kr.	cesarsko kraljevi (do leta 1918)
MF	Medicinska fakulteta
MMK	mrliška matična knjiga
nem.	v nemškem jeziku
NŠAL	Nadškofijski arhiv Ljubljana
pl.	plemeniti(a)
RMK	rojstna matična knjiga
UE	upravna enota
ZAL-ŠKL	Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Škofji Loki

36 Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain.

37 Košmelj, Spomini na dr. Valerijo Strnad, str. 87–94.

38 ZAL-ŠKL, ŠKL 145, t. e. 1 in 2.

VIRI:

- ARS, AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, 1861–1918, X/6, t. e. 1528 do 1562.
- ARS, AS 590, Zdravniško društvo na Kranjskem, 1861–1892, fascikel I.
- Inštitut za zgodovino medicine MF v Ljubljani, Stanovski list za vpis v zdravniški imenik zbornice.
- Košmelj Vida, pismo avtorju, 17. 1. 2009.
- NŠAL, Status animarum župnije Železniki, 1790–1899.
- NŠAL, Zapuščina duhovnikov: Franc Pokorn, t. e. 381, Škofja Loka 1–28, razno.
- UE Ljubljana, Matična knjiga umrlih Bolnice Ljubljana, leto 1923.
- UE Škofja Loka, Župnija Železniki, Rojstna matična knjiga, 1889–1920.
- UE Škofja Loka, Župnija Železniki, Mrliška matična knjiga, 1889–1941.
- UE Žalec, Mrliška matična knjiga Polzela, leto 1954.
- UE Žalec, Župnija Polzela, Mrliška matična knjiga za leta 1921–1923.
- ZAL–ŠKL, ŠKL 145, Zdravstveno okrožje Železniki, 1901–1931, t. e. 1 in 2.
- Župnija Železniki, Status animarum Župnije Železniki.
- Župnija Železniki, arhiv župnije Zali Log.

LITERATURA:

- Košir, Tone: *Petdeset let Zdravstvenega doma Škofja Loka*. Škofja Loka : Zdravstveni dom, 2002.
- Košmelj, Vida: *Železniki skozi čas*. Radovljica : Didakta, 2007.
- Košmelj, Vida: Spomini na dr. Valerijo Strnad. V: *Železne niti 2*, Železniki : Muzejsko društvo, 2005, str. 87–94.
- Kronika župnije Reteče*. Zbornik ob 150-letnici župnije Reteče. Reteče, 2001.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludvig: *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*. Gorica 1904.
- Sterle, Meta: Ljudsko zdravilstvo na Loškem. V: *Loški razgledi 37*, Škofja Loka : Muzejsko društvo, 1990, str. 87–122.

Summary

From army surgeons to trained physicians in the Selca valley

The contribution deals with the health service in the Selca valley in the period from 1825 to 1921. During this time, the headquarters of the health district were in Železniki, or after 1887 of the health district for the municipalities of Selca, Sorica and Železniki. The district physician (German: Bezirksarzt) was based here. Because there were not enough qualified physicians in the nineteenth century, in Železniki they had an army surgeon as doctor (German: Wundarzt) trained at the school of medicine in Ljubljana or in suitable schools in Graz in Styria. On graduating, he obtained the title surgeon and obstetrician. Army surgeons were trained to treat wounds and conduct births in complicated cases that a midwife could not handle. They also treated internal illnesses. People – and also they themselves – counted them among doctors, although they did not add the title dr. med. to their surname.

Even before the end of the nineteenth century, they wanted to employ a doctor of medicine in the districts. Since there were not enough Slovene doctors for the countryside, they also employed Czechs, who had to learn the Slovene language for at least a year. The first qualified doctor in Železniki was the army surgeon, Karl Gerbetz, who was serving in the Selca valley at least in 1825. He was followed by Luka Kadiuz. Ivan Dominik served in Selška for two periods: first from 1869 to 1877. After years of work in other health districts and regions he returned in 1894 to Železniki and worked here until his death in 1891. During the period of his absence, the Loka physician Dr. Anton Arko walked to Železniki. For some years The army surgeon Matevž Godec worked here for some years, but because of old age was unable to make difficult journeys in the field. The Czech, Dr. Ivan Portik, worked here for one year only, in 1892. Dr. Konstantin Hiersche, a Czech by birth remained here longer, having first worked as an army physician in the imperial navy. After early retirement, he came to his brother Frančišek, the parish priest in Sora by Medvode. He learned the Slovene language while working in Ljubljana hospital and in 1900 was accepted for the post of district physician in Železniki. People respected him and valued him as a doctor. On retirement, he moved with his wife to his brother Frančišek in Polzela, and one of the first female physicians in Slovenia, Valerija Strnad came to Železniki, and remained here for forty years.